

Мудроста

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (III)

Уредници
Катарина Мелић
Милена Нешић Павковић
Драган Бошковић

Крагујевац
2024.

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (III)

ФИЛУМ

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за студије сећања
Claims Conference
(Conference on Jewish Material Claims Against Germany)

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (III)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Уређивачки одбор

Мр Зоран Комадина, редовни професор, декан
Проф. др Владимир Ранковић, ректор
Проф. др Славко Ђорђевић
Проф. емеритус Милена Драгићевић Шешић
Др Вук Даутовић
Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Зборник је резултат истраживања у оквиру Студија Холокауста
које се под покровитељством
Claims Conference (Conference on Jewish Material Claims Against Germany)
изводе на Универзитету у Крагујевцу.

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (III)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац
2024.

Александра В. Чебашек Нешковић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

БЕОГРАД И ОТАЦ-ЗЛОЧИНАЦ У СТУДИЈИ *МОЈ ДОБРИ ОТАЦ: ЖИВОТ СА ЊЕГОВОМ ПРОШЛОШЋУ* БЕАТЕ НИМАН²

Примарно, намера рада је пружити увид у садржину студије *Мој добри отац: животи са његовом прошлошћу* ауторке Беате Ниман. Занимљиво је то да је ауторка студије заправо кћерка шефа Гестапоа, Бруна Затлера. Кћерка преиспитује и изнова пише биографију свога оца долазећи до ужасних истина у вези са ратним акцијама у којима је учествовао. Потом, циљ је фокусирати се на тематизацију Другог светског рата у Југославији, о чему ауторка и говори, са посебном пажњом на дешавањима у Београду у периоду од 1942. до 1944. године, будући да је у том периоду отац ауторке руководио операцијама убијања жена, деце и мушкараца у каминима смрти – душегупкама. Циљ је указати на злочине почињене на Старом сајмишту, истакнути их и адекватно их повезати са досадашњим историјским сазнањима. Истраживање ауторке о очевим злоделима утичу на њено перципирање њега као њеног оца, али, не бежећи од истине, већ се суочавајући са њом, Беата Ниман темељно излаже о дешавањима у Београду на основу многобројних докумената, референци, записа, фотографија. Деценијама након ових злочина ауторка посећује Београд у жељи да се суочи са историјом, истином, па може се рећи и са оцем, будући да јој остаје непојмљива позиција људског бића да свесно пристане да почини геноцид над невиним народом. Сентиментално се односећи према ономе чему присуствује, посета Београду и доживљај сусрета са мртвима представљају изразито упечатљив одељак ове студије.

Кључне речи: историја, Холокауст, Београд, Старо сајмиште, Бруно Затлер

„И књига и филм³ припадају Београду”⁴

Увод

Књиге оваквог типа проналазе све више читалаца упркос томе што описују догађаје које би многи неретко радије заборавили (уп. Цвијовић Јаворина 2013: 346). Насловљена *Мој добри отац: животи са његовом прошлошћу*, књига представља документовани извештај о биографији оца – извештај заснован, како ауторка Ниман каже, на чињеницама, проверљивим доказима и на тзв. испуњавању празнина. Студија представља мали део њених истраживања активно започетих јануара 1997. године, док је рукопис приведен крају 2005. године. Упркос личном, потресном тону какав је присутан у домену читаваог наратива, ауторка темељно врши истраживања о биографији свог оца, Бруна Затлера, једног од водећих

1 aleksandra.cebsek@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

3 Документарни филм *Добар отац – ошужњеница кћерке* редитеља Јоаша Татарија, снимљен на основу ове студије.

4 Изјава ауторке, Беате Ниман, доступно на: <<https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dobri-otac-zlocinac/>>, 11. 4. 2024.

имена немачких сила у Другом светском рату. Испитивањем историје – што оне на плану породице, што оне на индивидуалном плану – ауторка се препушта процесима реконтекстуализације и редефинисања поседованог историјског знања зарад успостављања адекватне, истините и довољно широке слике о историји очевог службовања за време Другог светског рата. То је био једини начин којим би могла суочити сопствене недостатке у историјском знању са постојећим чињеницама – са чињеницама о којима сазнаје деценијама касније. Обећавајући читаоцу како ће очева биографију потпуно проверити, те је и написати само и уколико о истој пронађе потврду са најмање три извора, довољно говори о важности историјско-поетичког подухвата Беате Ниман, кћерке Бруна Затлера.

Садржина студије *Мој добри оштац: животи са његовом прошлошћу* иницијално започиње увидима у почетке ауторкиног истраживања. Самим тим, Беата скреће пажњу на важност породичних наратива тематизујући и очева и мајчину породицу и њихове прошлости. Потом, проговара о оцу у добровољачком одреду и његовој улози шефа пријема, што је увертира у детаљно истраживање Затлеровог кретања у служби. Бавећи се активностима оца као криминалистичког комесара, ауторка пружа преглед његових ратних акција у Бриселу, Паризу, Москви, Смоленску итд. Посебна пажња посвећена је Затлеровом службовању у Београду под окриљем Тајне полиције. Истовремено, говорећи о процесима истраживања, доспева се до Бруновог хапшења, тајанствености његове смрти, и, коначно, доспева се до саме ауторке која прегледно излаже о личним, емотивним борбама и финалним подухватима истраживања у послератном времену. Промишљањем не само о свом већ и о животу оца, ауторка посебан увид даје у домете извитоперене идеологије која је допринела страдању великог броја људи. Бавећи се фигуром оца-злочинца, круцијални тренутак саме студије, овог рада, али и њеног освешћивања очеве кривице, почива на формирању слике о шефу Гестапоа који управља смртоносним операцијама у Београду од фебруара 1942. до 1944. године. Потресена чињеницама, списима, истином, Беата Ниман ће посетити Београд септембра 2001. године, о чему ће нешто касније бити више речи.

І Контрадикторности као разлог истраживања

Примарни разлог ауторкиног истраживања заснован је на нелогичностима и недоследностима освешћених још у детињству. Представа оца коју је формирала Беата мајка била је посве другачија од оне до које је ауторка дошла. Оправдавања, хваљење, истицање очеве невиности и храбрости били су стално присутни наративи у дому Затлерових након Бруновог хапшења. Мајка Беате Ниман инсистирала је на његовој невиности⁵ до те мере да ће Беата самоиницијативно, годинама касније, уочити контрадикторности које су јој биле пласиране. У годинама након затварања оца (након 1947. године) читава породица борила се за његово ослобођење из затвора јер се инсистирало на томе како је Бруно „само” политички затвореник – односно, како је жртва злочиначког режима, али не и ратни злочинац (уп. Ниман 2012: 16).

Упркос томе што је оца видела свега три или четири пута у животу на пола сата (у затвору), чини се да изостаје истински доживљај Бруна Затлера као оца. Туга којом је, уз мајчин афирмативни наратив, обавијено ауторкино детињство

5 „У тексту читауће за мога оца, која се појавила неколико дана после његове смрти, мајка пише следеће: „Чак је и умирућем после двадесет и пет година које је невин одлежао у затвору, оспорена слобода и повратак породици.” (Ниман 2012: 16)

спречавала ју је да осети икакву радост живота. Њена жеља да осети блискост са оцем – макар преко рођенданских честитки, била је угушена његовом званичношћу и хладноћом. Свесна очевог цивилног ранга, као двадесетогодишњакиња била је поносна, али након освешћења историјске перспективе, постаје сведок истине. Упркос жељи да истражује, зарад мира у породици морала је да престане да поставља питања, те упркос политичком неповерењу наставља борбу за пуштање оца из затвора (уп. Ниман 2012: 172). Врло је важно истаћи како је изостанак доживљаја Затлера као оца њој заправо помогао да га критички сагледа. Непојмљивом јој се чинила позиција људског бића да седи за писаћим столом, планира и извршава геноцид, јер је мишљења како је отац могао да се успротиви, да „забушава”, да одбије, на крају крајева. У вези са биографијом оца Беата жели праве доказе (уп. Ниман 2012: 18), но при сусрету са историјом, уочава се ауторкин проблематични однос према истој: ретки су подаци и извори потврђени са бар три стране у вези са оцем управо зато што историчари и стручњаци преписују једни од других без икакве провере веродостојности података. Са друге стране, Беата Ниман подробно прати и испитује сваки детаљ, референцу, појам – како би веродостојно указала на правац историјске истине и истине о оцу. Бављење историјом на овај начин и потоње репродуковање и обликовање исте у форму ове студије чини читаоца свесним особене природе историјског референта (уп. Хачион 1996: 158). Атак историјских референата, присутних у овој студији, проговарају на себи својствен начин, кроз наратив, но њихова важност управо и почива у присутности, читљивости, видљивости и коначно – поновљењу ресемантизацији деценијама касније од тренутка на који упућују.

II Бруно Затлер – и отац и злочинац

Дајући увиде у генеалогiju очеве и мајчине породице, Беата (2012: 26) истиче: „Бруно Затлер рођен је 17. априла 1898. у Берлину. Родитељска кућа грађански конзервативна и национално оријентисана. Његов отац је присталица Дарвинових теорија, које описују опстанак јачег у животињском свету. У том смислу се васпитавају и три сина.” Дакле, примењивани васпитни метод очигледно јасније конституише представу Затлера као злочинца – у свету „животиња”, што су за њега многобројни невини људи, опстаје он као најјачи. Међутим, Затлер у својој аутобиографији поводом учешћа у Првом светском рату записује како никако није могао да добије већу титулу од подофицира зато што се противио злостављању других и изјашњавао се против рата, те зато није био прикладан за официра (уп. Ниман 2012: 27). Јер, ако се неко противи рату и насиљу, па макар му од њега и зависио каријерни напредак, тешко да ће свој став променити и у будућности. Међутим, овде је реч о ноторној лажи – Затлер можда није постао официр јер за то није био у том тренутку способан, али његов лажни пацифизам нестаје онда када Затлер чини све – све – зарад напретка у каријери и зарад постајања криминалистичким мајором и шефом Гестапоа – чини све, па чак и убиства деце, жена и болесних. Слично се може закључити и када, образлажући (махом финансијске) разлоге учлањења у НСДАП-у, која ће потом постати владајућа партија, Затлер истиче: „Касније се нисам слагао са неким стварима (нпр. да свако носи униформу, искључивање сваке врсте опозиције, као и третман према Јеврејима, 'Кристална ноћ', концентрациони логори.” (Ниман 2012: 32) Потоњи масакри које ће учинити апсолутно поништавају овај привидни и лажни покушај манипулисања истином и стварним намерама.

О снази каријерног напретка и величини моћи Бруна Затлера сведоче следећи редови:

Моји родитељи се 14. маја исте године [1937, прим. аут.] венчавају у Берлину. Из различитих разлога то није тако једноставно: припадник Гестапоа и жена из комунистичког отпора. Како је отац то објаснио у свом одељењу? Осим тога, у обе породице постоје монглоидна деца, дакле, деца са Дауновим синдромом, што је у оно време сматрано 'расно нечистим наслеђем'. (Ниман 2012: 49)

Дакле, Бруно Затлер имао је моћ да споји оно што се у тадашње време никако није спајало, али и моћ да спаси изузетке које су биле у његовој зони интереса: „Деца из породице која су боловала од Дауновог синдрома без последица су преживела време националсоцијализма. Претпостављам да их је мој отац штитио. Зашто онда касније није заштитио и децу мајки из логора Земун у Београду?” (Ниман 2012: 50) Одговор на ово питање није могуће дати – једино га је могуће наслутити: зарад сопственог успеха, људско биће је спремно да жртвује све и почини најгоре злочине. За време трајања службовања за име Бруна Затлера везују се многе операције о којима ауторка детаљно излаже тумачећи их и са историјског становишта. Све у вези са службовањем оца Беата поткрепљује исцрпним истраживачким материјалом – документима, списима, писмима, фотографијама, саслушањима. Затлерово пословно стасавање изгледало је овако: од обичног продавца сатова, преко чувара државних установа до позива полиције 1928. године да дође на тестирање за утврђивање способности обављања посла (уп. Ниман 2012: 29). Улазницу у Државну полицију добија од стране пријатеља Рајнхолда Хелера⁶, те 1928. године почиње да ради у Берлинској криминалистичкој полицији, а 1937. године постаје криминалистички саветник (уп. Ниман 2012: 49). Већ 1938. године приступа СС-овој јединици Гестапоа, а новембра 1943. преузима руковођење Полицијом безбедности у Београду. Дакле, Бруно Затлер припадао је СС-овој јединици Гестапоа, односно и Служби безбедности вође СС-а Рајха, под управом Хајнриха Химлера. Године 1947. одлази у затвор где проводи остатак живота, до своје смрти, 1972. године.

Иза оца остала је многобројна материјална оставштина. Забелешке и истраживања њене мајке које сама спаљује, документи, исечци, биографије, фотографије, предмети, намештај – право породично наслеђе. Што се предмета тиче, Беата о следећем говори уздржано, будући да досадашња реконструкција мајчиног хвалоспевног наратива у њој изазива сумњу у апсолутно све:

Моја мајка је у витрини чувала две ствари које су изгледа требале да потврде ове исказе: један партизански орден из Југославије (данас у мом власништву) и један сребрни крст, наводно са ивером Исусовог крста. Реликвију је, тако ми је мајка испричала, мој отац добио од једне југословенске игуманије, јер је њен манастир сачувао од разарања. (Ниман 2012: 19)

Дакле, ово је пројцирано мајчино сведочење јер о истинском пореклу предмета која као да постоје да би сведочила о Затлеровој некривици, Беата не зна ништа: „Ова два предмета требало је да ми потврде како је мој отац упркос грозним ратним збивањима био један од оних 'добрих' људи.” (Ниман 2012: 75)

6 „Рајнхолд Хелер је у доба нацизма био полицијски криминалистички саветник у Главном одељењу II Државне тајне полиције (Гестапоа) у чије задатке су спадали борба против комунизма, марксизма, синдиката и других опозиционих група.” (Ниман 2012: 29)

III Злочини у Београду (Старо сајмиште)

У процесу истраживања, Ниманова у Архиву у Лудвигсбургу долази до документације о Југославији, о различитим истражним и судским поступцима, о стрељању талаца, о операцијама са камионом – гасном комором, итд. Сазнаје да је њен отац лично убијао и управљао операцијом са камионом-душегупком у Београду: „налазим налоге мога оца за егзекуцију, уз наредбу да буде обавештен о извршењу. Слао је људе на рад у Аушвиц, наређивао је слање у Норвешку на принудни рад и упућивао је људе у логоре у Србији. Изричито је наложио да се Министарство унутрашњих послова Србије не информира о одређеним затвореницима.” (Ниман 2012: 68–69) Чини се да су дешавања из Београда оставила најјачи утисак на дотадашња Беатина истраживања, будући да посебан одељак посвећује Београду и овом периоду Затлеровог деловања под окриљем Гестапоа. Спознање о крвничким очевим потезима учинило ју је дубоко осетљивом што се јасно осликава у њеним каснијим посетама Београду, односно Старом сајмишту.

У југословенској држави Јевреји су имали пуну грађанску равноправност и могућност развоја, уз извесна ограничења. Но, основни циљ немачког и италијанског империјализма био је најпре раскомадати и пацификовати Југославију (уп. Кољанин 1992: 17), а потом се посветити њеном додатном разрушењу. Како Милан Кољанин (1992: 21) у студији *Немачки лођор на београдском сајмишту 1941–1944* истиче:

Питање геноцида Јевреја у окупираној Србији неодвојиво је од немачке политике терора на овом подручју и било је саставни део збивања која су изнад свега била условљена избијањем устанка и ширењем Народноослободилачког покрета у Србији. Истовремено, ово питање било је и део опште немачке политике »коначног решења« (Endlösung) »јеврејског питања« и следило је њене токове.

Синтагма „јеврејско питање” етикетира читаву једну нацију, но како примећује Бенц (2012: 47), ова метафора у јавном је оптицају од 19. века. Решење овог питања најпре се односило на антисемитских моменат изопштавања, али се касније, за време власти нацистичког режима „значање решења” радикализовало: „Овај појам је од 1933, кроз мере обесправљења, изопштавања, дискриминације и прогона био испуњен садржајем и на крају, у форми коначног решења јеврејског питања претворен у синоним за масовно убиство свих Јевреја на просторима немачке владавине.” (Бенц 2012: 48) Период од 1918. до 1941. године био је период просперитета јеврејске заједнице у Југославији која је имала значајан економски положај и видно учешће у јавном животу (уп. Кољанин 1992: 20). Дејствовање немачке антијеврејске политике, уз клеронацистичку НДХ, поставило је национални задатак: насилну експропријацију и физичку ликвидацију Срба, Јевреја и Рома. У Србији је за Јевреје био задужен полицијско-безбедносни апарат, створен уочи напада на Југославију априла 1941. године, под именом Оперативна група Полиције безбедности и Службе безбедности, на чијем челу је био СС-пуковник др Вилхем Фукс. Главна делатност Оперативне групе одвијала се у оквиру Одсека IV-Гестапоа – обавештајна и егзекутивна делатност против стварних и потенцијалних противника Трећег рајха (Фриц Штраке, Ханс Шлут, Херберт Андорфер и Едгар Енге) (уп. Кољанин 1992: 20, 21, 22). И заиста, у студијама које се баве овим аспектом страдања народа у Холокаусту, у Србији, у душегупкама, појављује се име Бруна Затлера као руководиоца операције (Кољанин 1992: 119).

Почетком фебруара 1942. године Бруно Затлер преузима Одељења IV Полиције безбедности у Србији (уп. Ниман 2012: 52) под заповедником Емануелом

Шефером. Активност обухвата четири одељења: покрете отпора, комунисте, Белорусе и Јевреје. Незадуго услеђује именовање Затлера у криминалистичког директора, што одговара рангу мајора у Вермахту (уп. Ниман 2012: 65). Како је депортација Јевреја у Румунију била немогућа, др Емануел Шефер обавештава штурмбанфирера Бруна Затлера о Зауреровом гасном возилу и новом задатку (уп. Маношек 2007: 176). Овластио га је да, пре него што стигне возило, изврши све потребне припреме за глатко одвијање акције, те организацију акције пренеси на логорског команданта Сајмишта, Херберта Андорфра (уп. Маношек 2007: 176). Међутим, важно је напоменути како је још у Смоленску, у ком је боравио јесени 1941. године, Затлер заправо припреман за поменуто напредовање каријере у Београду. Али не само то. Пре почетка службе у Београду, Затлер је много пре, у Смоленску, имао везе са израдом камиона-гасне коморе (душегупком) – те је у Београд послат намерно – не као било ко, већ као обучени „специјалац” (уп. Ниман 2012: 57). У логору Земун код Београда извршено је убијање јеврејских жена и деце. Логор се тада налазио на подручју суверенитета Хрватске, шеф београдске полиције снабдевао га је храном, стражу је чувала немачка полиција, док је Бруно Затлер био је задужен за припрему решавања „неугодног јеврејског проблема” (Ниман 2012: 70). Све је морало бити спремно за долазак Зауреровог камиона – „камион[а] за дезинсекцију” (Браунинг 1992: 416). Прича о пресељењу и одласку у „бољи” логор служила је бржој организацији затвореника. Андорфер их је саветовао да са собом понесу највредније ствари које су биле смештане у посебно возило. Ово возило и ауто Андорфера увек би пратили камиону-убицу. Након пристизања на српску страну пртљажна кола одвозила су имовину жртава у београдски депо нацистичке установе за старање о народу (уп. Маношек 2007: 180). Заповедник др Емануел Шефер, управник логора Старо сајмиште Херберт Андорфер и Бруно Затлер били су организатори и реализатори смртоносних вожњи.

Женама и деци је говорено како наводно иду у логор на исток. Сваки пут је у затвореном камиону – гасној комори одвођено њих педесетак. Понекад је Андорфер делио деци слаткише како би брже ушла у камион. [...] Конвој би се заустављао на београдској страни моста, и на том месту је у возило убациван смртоносни гас. Бруно Затлер је тачно израчунао када и на ком месту треба да се пусти гас у возило како се улицама Београда не би могли чути крици жена и деце. Мртви су стизали на стрелиште изван града. Ту би група затвореника већ ископала јаме за лешеве. Камион – гасна комора и два пратећа возила полазила су свакога дана, често више пута. Нису ишла само празником. Вожња је трајала двадесетак минута. Свако вече су двојица возача [...] темељно чистили возило споља и изнутра. Операција с камионом – гасном комором почела је око 10. марта. [...] Убијање је завршено 8. маја. (Ниман 2012: 70–71)

Како истиче Кристофер Браунинг (1992: 407): „[з]аточеници овог логора, без разлике у погледу старости и пола, уморени су у једном камиону-душегупки у пролеће 1942.” Последица овог суровог злочина јесу око 8000⁷ настрадалих: све жене и деца из логора Старо сајмиште су побијени, а са њима више од 800 болесних Јевреја из Београда. Др Шефер ће поносно објавити „Србија је очишћена од Јевреја” (Ниман 2012: 75). Крајем 1943. године Затлер на кратко одлази у Албанију. Његов ранији шеф, др Шефер бива премештен на Западни фронт, док новембра 1943. године Бруно Затлер преузима руковођење Полицијом безбедности у Београду. Међутим, на реду је нови задатак – прикрити трагове почињених

7 Валтер Маношек (2007: 182) у студији *Холокауст у Србији* наводи бројку од 7500 Јевреја концлогора Сајмиште, претежно жене и деца, убијених гасом.

злочина. Затлер са својим посебним одељењем започиње процес „ексхумација” – проналажење и откопавање масовних гробница убијених жена, деце и мушкараца из логора Старо сајмиште. Циљ је ископавање лешева, а потом и њихово спаљивање јер то је био једини могући начин брисања трагова злочина против човечности које ниједна и никаква идеологија није могла оправдати. Заборав и брисање трагова злочина нису део стратегије сакривања, него део самог злочина. Стратегија сакривања и затајивања злочина наговештава како је код починилаца бар индиректно постојала субјективна свест о злочину и кривици (уп. Асман 2011: 112). Међутим, истиче Милан Кољанин (1992: 141): „[п]очевши од Шефера, преко Затлера, Андорфра и Енгеа, до стражара из Полиције поретка нико није себе сматрао убицом, нити одговорним за злочин. Свако је само радио свој део посла, без обзира на то о чему се ради и није га се ништа друго тицало.” Овај процес трајао је од новембра 1943. до априла 1944. године, док почетком октобра 1944. године Немци напуштају одељење у Београду, а Затлер одлази у Грос Рајгерн (Брно, Чешка).

Чињеница је да је приликом суђења др Шефер преузео сву кривицу о дешавањима у Београду, што је довело до привидне слике невиности Бруна Затлера. Разлог због ког није покренута истрага о Затлеру у Савезној Републици Немачкој јесте та што је Шефер дао лажни исказ како је Бруно Затлер 1946. године у Београду и како је у процесу против њега и још 21 Немца осуђен на смрт и погубљен (уп. Ниман 2012: 65, 75). Са друге стране, опречне и истините вести како је доживотно затворен и како умире 1972. године биле су довољне да се досије Бруна Затлера, у Савезној Републици Немачкој, затвори. Са треће стране, да је био ухапшен у Југославији после 1945, био би сигурно обешен, сматра историчар и проучавалац Гестапоа, Клаус-Михаел Малман (уп. Ниман 2012: 45).

IV Посета Београду

Због тога сам дошла. Да видим својим очима.
(Ниман 2012: 84)

Ауторка долази у осмодневну посету Београду септембра 2001. године и том приликом обилази Архив Југославије, Архив Београда⁸, Филмски архив Београда, Јеврејско гробље, посећује некадашњи логор Старо сајмиште, некадашњи логор Бањица, стражиште Јајинци крај Београда, итд. Остварује контакт са Миланом Кољанином, упознаје једну од преживелих, Љиљану Ђорђевић, као и Михајла Ђурђевића, председника Удружења преживелих логораша Бањице:

Разговор са троје људи који су само игром случаја преживели, још једном ми је појаснио просту чињеницу да сви припадамо истој врсти. Што се мене тиче, већ дуже време сматрам да би требало спалити све пасоше и потврде верске припадности, да највеће зло човечанства проистиче од утврђивања и инсистирања на националној и верској припадности. (Ниман 2012: 95)

Истовремено, ауторку прати редитељ Јоаш Татари са којим у склопу своје посете снима документарни филм у вези са очевом монструозном прошлошћу и почињеним злоделима на простору Београда. У Архиву Југославије наилази на Извештај Комисије за ратне злочине о Бруну Затлеру ког су теретили за систематски терор, масовна убијања, стрељање талаца, мучење цивила, депортацију

8 Беата Ниман била је прво приватно лице ком је дозвољено од стране директора Архива града Београда да може да ради у Архиву и да има увид у документацију (уп. Ниман 2012: 84).

цивила на принудни рад, пљачкање за време војних акција (уп. Ниман 2012: 82). Такође, у Извештају пише:

Више од 23.000 људи депортовано је у периоду 9. 7. 1941. – 3. 10. 1944. у београдске концентрационе логоре. Жене и деца су терорисани и мучени, физички и психички. Највећи број људи одведен је на принудни рад у Немачку и друге земље. Не зна се за њихову судбину. Неких 10.000 жена, деце и мушкараца је убијено. Њихова имовина је опљачкана. [...] Детаљ: шеф Антикомунистичке секције (Гестапо) Затлер умешан је у злочине које је Гестапо почињо над затвореницима у Београду и у концентрационом логору Бањица. Листа са именима жртава бањичког логора (око 4.000 жртава). Они су стрељани и вешани. (Ниман 2012: 82)

Упркос добронамерним жељама да посети зграду некадашњег седишта Главног штаба Гестапоа (данашњи Дом војске у Београду), односно да види улаз кроз који је свакодневно улазио камион-душегупка, ауторка не успева да види јер је капија затворена. Посматрајући ово здање, Беата се пита: „шта је мој отац имао да тражи у овој земљи, чији језик није разумео, чија му је култура била страна и где није имао шта да ради изузев да убија људе.” (Ниман 2012: 94) Међутим, ауторка ће и сутрадан покушати да погледа двориште овог здања, но узалуд. Сусрет са почињеним злочинима потресно делује на њу, што због тежине ужаса са којим се сусрела, што због разоткривања очеве мреже уплетености у систематским злочинима: „Тескобан је осећај проласка кроз Земун, знајући шта се овде догађало пре 59 година. Мој отац је дошао овде да би убијао. То нису биле ратне акције. Он је то чинио на основу свога светоназора. Не могу да замислим да ћу икада појмити његово гледиште или га бар разумети.” (Ниман 2012: 80) Приликом сусрета са Михајлом Ђурђевићем, када посећују Јајинце, страгиште у подножју брда Авала, Беата се упознаје са местом где је обављена акција „ексхумације”, којом је такође управљао њен отац: „Једва могу да поднесем да будем овде са једним преживелим, који ме брижно узима за руку и посматра са сузама у очима.” (Ниман 2012: 93) Посматрајући оригиналну књигу мртвих из концентрационог логора Бањица, Беата запажа унос: шестомесечно дете, па изриче: „Очајна сам што мртвима не могу да посветим довољно времена да прочитам њихова имена, да их упамтим као људе.” (Ниман 2012: 85) Наведени цитат одиста сведочи о људскости ауторке, која упркос интенцијама истраживања, жели својом посетом, поменом и коначно – причом – да ода пошту трагично преминулима: „Овде у Београду, са сазнањем да је мој отац саодговоран за убиства, осећам још директније нечовечност нацистичког режима. Убијени су у личном односу са мном.” (Ниман 2012: 95)

V Освешћење кћерке о злочинима оца

Што се тиче и овог, рекло би се, општепознатог места, јер је име Бруна Затлера засигурно познато свакоме ко се иоле минимално интересује за период Другог светског рата у Србији, и оно је у породици Затлерових доживљавано као периферно важно – скоро па неважно: „О ангажману мога оца у Београду у породици је често разговарано, а да се с тим није повезивала никаква посебна кривица.” (Ниман 2012: 65) Дакле, изнова наилазимо на задојеност прилагођеним мајчиним „обрадама”, на наратив непознавања кривице, односно на наратив (не)намерног неосвешћења о злочину и величању очеве фигуре. Проблематика дубоко укорењена најпре у породичном саодносу према оцу-злочинцу-човеку,

чега је и Беата свесна, допринела је иницијалној трансформацији⁹ наратива о очевом послу, па и о оцу уопште.

Суочавајући се са сазнањима о дешавањима у Београду, ауторка преиспитује је ли имало уопште љубави у њему: „Зашто се није убио на крају рата? Чак ни то није урадио. Зашто до данас нисам наишла ни на једну реч кајања због дела која је починио?” (Ниман 2012: 94) Ћутање за починиоца јесте последње прибежиште које даје сигурност и заштиту од прогона, што значи да је почиоцев циљ табуизирање учинка (уп. Асман 2011: 99). Када би и осетила саосећање према његовим исказима, Беатина самосвест би поставила питање је ли он имао саосећања према страховима својих жртава. Одговор је негативан. Посебно ју је мучила чињеница што нигде није пронашла нити једну реч сажаљења за убијене жене и децу из концентрационог логора у Земуну, нити једно признање кривице или бар почетак промене начина размишљања (уп. Ниман 2012: 167). За речима жаљења, за речима свести о властитој кривици, за речима кајања толико је трагала – али их није пронашла: „Тражила сам објашњење у његовим писмима и саслушањима из затвора, која би објаснила како је могуће да један нормалан грађанин постане злочинац. Једино сам нашла његову изјаву да је само извршавао своја наређења. То за мене значи да никада није прихватио своју кривицу. Чак је није ни увидео, а ја нисам могла да живим са тим.”¹⁰ Такође, чак и у домену несвесног, ауторка макар и привидно не проналази мир и утеху: сањаће оца ком је требало ићи у посету – срећу се у једној кући, он носи, као и при првом сусрету, сиво затворско одело, али без капе. Кратко време седе једно наспрам другог и – ћуте (уп. Ниман 2012: 175).

Исписујући редове о очевим подухватима, ауторка изјављује: „[к]ао да сам ишла кроз пакао” (уп. Ниман 2012: 72), што због ужаса са којим се сусрела, што због занимљиве коинциденције: у исто време док је Затлер гасом убијао жене и децу, Беатина мајка је била трудна са њом и родила ју је 6. јуна 1942. године. „Чујем тихо изговорену реченицу: ’Ваша мајка је у то време била трудна.’ Носила је мене! До тог момента је функционисало блокирање мишљења, недопуштање временског контекста. Зашто се земља не отвори и не нестане?” (Ниман 2012: 95) Истовремени атак историје, сећања и нових сазнања на свест ауторке у више наврата доводи је до стања очајања, разочараности, стида – све то – истине, злочине и лажи – требало је емотивно и психички обрадити, освестити, а потом и наративно уобличити.

Закључак

Примарно, стављен је акценат на главне симболичко-садржинске тачке ове студије. Дајући увид у породичну прошлост на основу које и реконструише слику о оцу-злочинцу, ауторка преиспитује сопствено и историјско знање. Трагањем за истином Беата се суочава са документацијом, референцама, писмима, фотографијама, записницима – суочава се са истином. Међутим, и деценијама након трагичних дешавања, годинама након разоткривања праве очеве личности,

9 „Део моје породице не говори са мном, јер сматрају да сам упрљала њихово име. Док сам истраживала, питали су ме зар већ нисмо платили за то. Други пак нису говорили о томе шта радим док све није било завршено, онда су ме подржавали јер је то значило да они не морају тиме да се баве. Али они не схватају да је неопходно разговарати. Људи могу да живе једни са другима само ако су у стању да причају једни са другима.” Преузето са: <<https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dobri-otac-zlocinac/>>, 11. 4. 2024.

10 <<https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dobri-otac-zlocinac/>>, 11. 4. 2024.

Беати Ниман и даље остаје непојмљива позиција једног људског бића да свесно пристане да почини геноцид над невиним народом. Својом нарацијом успела је да овлада прошлошћу, а својом самосвешћу да без уплива саосећања према оцу потанко суочи себе, а потом и читаоца, са злочиначким подухватима Бруна Затлера. Важност атака историјских референата – Други светски рат, Холокауст, Југославија, Београд, Старо сајмиште, ексхумације – између осталих присутних у овој студији, почива у присутности, читљивости, видљивости и коначно – поновљеној ресемантизацији деценијама касније од тренутка на који упућују. Стога, и ауторкина посета Београду симболизује својеврсно суочавање са историјом, истином, настрадалима, али и са оцем.

ЛИТЕРАТУРА

- Асман 2011: А. Асман, *Дуга сенка прошлости*, Београд: Библиотека XX век.
- Бенц 2012: В. Бенц, *Холокауст*, Београд, Алтера.
- Браунинг 1992: К. Браунинг, Коначно решење у Србији – *Judenlager* на Сајмишту, у: *Зборник: студије, архивска и мемоарска грађа о историји суботичких Јевреја*, бр. 6, Београд, 407–427.
- Кољанин 1992: М. Кољанин, *Немачки лоџор на београдском сајмишту 1941–1944.*, Београд: Институт за савремену историју.
- Маношек 2007: В. Маношек, *Холокауст у Србији*, Београд: Службени лист СРЈ; Draslar Partner.
- Ниман 2012: Б. Ниман, *Мој добри отац: животи са његовом прошлошћу*, Београд: Службени гласник.
- Хачион 1996: Л. Хачион, *Поетика постмодернизма: историја, теорија, фикција*, Београд: Светови.
- Цвијовић Јаворина 2013: И. Цвијовић Јаворина, *Тријумф, траума и овладавање прошлошћу*, ЧСП, бр. 2, Загреб: Хрватски институт за повијест, 345–369.

Интернет извори:

<<https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dobri-otac-zlocinac/>>.

BELGRADE AND THE CRIMINAL FATHER IN MY GOOD FATHER: LIFE WITH HIS PAST BY BEATE NIEMAN

Summary

Primarily, the intention of the work is to provide an insight into the content of the study *My Good Father: Life with His Past* by Beate Nieman. It is interesting that the author of the study is the daughter of the head of the Gestapo, Bruno Sattler. The daughter re-examines and rewrites her father's biography, coming to the terrible truths related to the war actions in which he participated. Then, the goal is to focus on the thematization of the Second World War in Yugoslavia, which the author is talking about, with special attention to the events in Belgrade in the period from 1942 to 1944, since in that period the author's father was in charge for operations where were killed women, children, and men in death trucks - soul-sucking trucks. The goal is to point out the crimes committed at the Staro sajmište, highlight them and adequately connect them with historical knowledge so far. The author's research on her father's crimes affects her perception of him as her father, but, not running away from the truth, but facing it, Beata Nieman thoroughly explains the

events in Belgrade based on numerous documents, references, records, photographs. Decades after these crimes, the author visits Belgrade in the desire to face history, the truth, and one can say with her father, since she remains in the unfathomable position of a human being to knowingly agree to commit genocide against an innocent people. Being sentimental about what she witnesses, the visit to Belgrade and the experience of meeting the dead represent a impressive section of this study.

Key words: History, Holocaust, Belgrade, Old Fairground, Bruno Sattler

Aleksandra V. Čebašek Nešković